

Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai

D a n g i r a s M A Č I U L I S
Lietuvos istorijos institutas

Pagrindinės sąvokos: *regioninė atmintis, Žemaitija, žemaičių atminties kultūra, Žemaičių „Alkos“ muziejus, Vincas Grybas.*

Populiariame tarpukario Lietuvoje Adolfo Klimo šalies geografijos vadovėlyje Žemaitija buvo apibrėžta kaip šalies vakaruose esantis regionas, kurio riba (skirianti Žemaitiją nuo greta esančio Aukštaitijos regiono) prasideda „maždaug nuo Latvijos sienos ties Vegerių miesteliu ir eina per Kruopius, pro Šiaulius, per Bubius stačią ant Raseinių; iš ten ji pasuka į pietų vakarus Tauragės linkui ligi Nemuno upės, toliau palei Nemuną nusitęsia ligi Baltijos jūros“. Esminiu Žemaitijos ir (ar) žemaičių regiono požymiu buvo nurodyta tarmė, teigiant, kad gyvenantieji į vakarus ir šiaurę nuo įvardytos ribos kalba žemaitiškai, o į rytus ir pietus – aukštaitiškai (K l i m a s 1933, 158).

Etnologo Petro Kalniaus teigimu, XX a. ir XXI a. galima išskirti keturias skirtingas žemaičio sampratas, kurias sąlygiškai būtų galima įvardyti taip: reliktinė istorinė (buvusios Žemaičių seniūnijos teritorijos gyventojų); dabartinės Žemaitijos „piliečio“ (Žemaitijos gyventojų, kuris nesiejamas nei su etnine kilme, nei su kilmės vieta); žemaičio kaip etninės žemaičių tautos atstovo; žemaičio kaip lietuvių subetninės grupės nario. Kartu konstatuota, kad XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje žemaičiai tiek mokslinėje literatūroje, tiek viešosios spaudos diskurse pradedami suvokti kaip integrali, nors ir itin savita etninės lietuvių tautos dalis: etnologai žemaičius įvardijo kaip vieną iš lietuvių etnografinių grupių, o kalbininkai žemaičių tarmę klasifikavo kaip lietuvių kalbos dialektą. Tik XX a. pabaigoje Lietuvos moksle įsigalėjo nuostata, kad žemaičiai – lietuvių potautė (subetnosas) (K a l n i u s 2012, 402).

Palankias sąlygas žemaitiškai savimonei ir žemaitiškai tapatybei stiprėti XX a. sudarė nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas 1918 metais. Lietuvos valstybė buvo kuriama siekiant lietuvių etnosui užtikrinti dominuojančias pozicijas, tačiau rūpesčiai dėl politinio valstybės kūno integralumo (Vilniaus ir Klaipėdos kraštų problemos) tarpukariu politiniam elitui netrukdė tuo pat metu palankiai žiūrėti į regioninės savimonės ir tapatybės apraiškas. Palankų požiūrį lėmė tai, kad regioninės savimonės apraiškos turėjo veikiau etnografinį charakterį ir nesikėsino

į valstybės teritorinį integralumą, o atskiriems šalies regionams galėjo tik suteikti savitų ir patrauklių bruožų. Žemaitija buvo ryškus ir savitas regionas, turintis ne tik aiškių kalbinių skirtumų, bet ir istorinę regiono tradiciją.

Žvelgiant į XX a. tarpukario Lietuvą nesunku pastebėti žemaitiškos savimonės apraiškų ir viešai manifestuojamą žemaitišką tapatybę. Tai liudijantys ženklai gali būti, pavyzdžiui, studentus žemaičius vienijančios organizacijos. 1925 m. gegužės 14 d. Lietuvos universitete buvo įregistruota žemaičių studentų Simono Daukanto draugija. 1930 m. Vytauto Didžiojo universitete įsikūrė studentų žemaičių korporacija „Filiae Samogitiae“, o 1932 m. Žemės ūkio akademijoje susibūrė studentų žemaičių korporacija „Fraternita Samogitia“ (M u k i e n ė 1998, 169). Manytina, kad žemaitiškos savimonės ir žemaitiškos tapatybės raiškos stiprėjimą tuo metu skatino ir augantis Telšių, kaip Žemaitijos regiono sostinės, vaidmuo – vietos elitas laikė save gyvenančiais Žemaitijos sostinėje. Tarpukariu Telšiai tapo ir sostine 1926 m. įkurtos Telšių vyskupijos, kuri pasidarė tarsi pagrindinė Žemaičių vyskupystės simbolinio kapitalo paveldėtoja. Dera pažymėti, kad žemaitiškos savimonės ir žemaitiškos tapatybės raiškos stiprėjimą skatino ir šiame regione leidžiama spauda, kuri tuo pat metu ir reprezentavo regioninės tapatybės idėjas (P e t r e i - k i s 2014, 301).

Ryškiu žemaitiškos tapatybės manifestavimo ženklu tapo 1936 m. lapkričio 15 d. Šiauliuose sušauktas žemaičių rašytojų konventas, kuriame nutarta steigti žemaičių rašytojų draugiją ir išleisti rašytojų kūrybos antologiją, kurią redaguoti buvo patikėta Stasiui Anglickiui. Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija *Žemaičiai* 1938 m. pasirodė Kaune (S t r i o g a i t ė 1998, 175–176). Prisimin-damas antologijos pasirodymo aplinkybes ir žemaičių rašytojų telkimosi aplinkybes, Anglickis teigė, kad tai nulėmė daug priežasčių: nuo stiprėjančios nacizmo grėsmės jausenos iki atėjusio į madą literatūros vakaruose „vis ką nors paskaityti ir siaurinių žemaičių, dounininkų tarme“. Jis pažymėjo ir Prano Genio, kuriančio „Alkos“ muziejų, pastangas paversti jį į „<...> visos Žemaitijos kultūros centrą“ (A n g l i c k i s 1996, 25–26). Antologijos pratarinėje Anglickis, programiškai dėstydamas žemaičių rašytojų vienijimosi prasmę, žemaitišką tapatybę pirmiausia siejo su savitu žemaitišku charakteriu, tačiau buvo pažymėta ir Žemaitijos, kaip istorinio regiono, tradicijos svarba teigiant, kad esą „Žemaičiuose dar net dabar yra gyvas savo atskirumo supratimas“ ir esą tik susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei tapatybę reiškiantis žodis *žemaitis* užleido pirmaujančią vietą ir „atidavė dalį savo prasmės Lietuvos pilietybės sąvokai“ (A n g l i c k i s 1938, 7–8). Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologiją *Žemaičiai*, kurioje buvo ir tekstų žemaičių kalba, galima laikyti kolektyviniu žemaitiškos tapatybės įtvirtinimo manifestu, nes antologijoje dalyvaujantys autoriai vieningai skelbė pradedantys „žemaičių senovės, žemaičių stiprybės, kalbos, kūrybos ir būdo atgimimą“ ir pabrėžė sieksiantys savo kultūrinio savitumo, kuris paženklintas žemaitiška tapatybe, išsaugojimo (A n g l i c k i s 1938, 15). Palaikydamas *Žemaičių* antologijos iniciatyvą, Mykolas Biržiška paragino žemaičių kalbą vartoti kaip galima plačiau:

„viešai reiškimės su savo sodos kalba savo sueigose, šventėse, iškilmėse!“ (B i r - ž i š k a 1938, XI).

Manoma, kad šiuos žemaitiškos tapatybės manifestavimo ir konstravimo procesus tarpukario Lietuvoje turėjo lydėti ir stiprėjanti raiška Žemaitijos ar žemaičių regioninės atminties kultūros, turėjusios padėti įtvirtinti savąją tapatybę. Regioninė atmintis – kolektyvinės atminties atmaina, apibrėžtoje teritorijoje gyvenančių bendruomenių ar socialinių grupių narius susaistanti bendrais prisiminimais bei praeities reprezentacijomis. Ši atmintis yra laikoma svarbiu teritoriškai apibrėžtos visuomenės tapatybės struktūros elementu (MM 2014, 339). Nors regioninė atminties kultūra reprezentuoja konkrečios vietos bendruomenės atminties kultūrą, ji yra priklausoma nuo nacionalinės (ar tautinės – dominuojančio etnos valstybėje) atminties, nes jos turinyje susipina vaizdiniai, kurie yra svarbūs tiek lokaliu, tiek nacionaliniu mastu (S z p o c i ņ s k i 2018, 20). Ši sąsaja reiškia tai, kad, nacionalinę kolektyvinę atmintį reprezentuojant konkrečioje, geografiškai apibrėžtoje erdvėje, ji dažnai įgyja ir lokali (regiono) atminties kultūros bruožų – įtraukiami vaizdiniai, kurie ją papildo ir suteikia regioninio savitumo. Kartais regioninės atminties vaizdiniai gali net raiškiau reprezentuoti nacionalinę atminties kultūrą.

Regioninė atmintis reprezentuoja tą atminties kultūrą, tuos atminties vaizdinius (atminties vietas), kurie yra svarbūs regiono bendruomenei, kurie suteikia galimybę išreikšti savo regioninę tapatybę, savo regiono kultūrinį savitumą. Regioninė atmintis susijusi su tais įvykiais ir simboliais, kuriuos tam tikroje teritorijoje esanti bendruomenė laiko savo (dažnai išskirtinai savo) tapatybės elementais (G o l k a 2009, 51–66; N o w a k 2011, 53–55). Tokiu būdu ši atmintis atlieka tiek šią bendruomenę konsoliduojantį ir tapatybę padedantį įtvirtinti vaidmenį, tiek padeda bendruomenei reprezentuoti savo savitumą.

Minėtieji žemaitiškos tapatybės raiškos atvejai ir deklaruojamas pasiryžimas ją gaivinti skatina kelti klausimą: jei yra kolektyvinė žemaitiška tapatybė ir daugmaž aiškas ribas turintis regionas, ar galima kalbėti apie Žemaitijos ar žemaičių kolektyvinę atmintį kaip regioninės atminties atvejį. Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimus, ar buvo kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ar žemaičių atminties kultūrą ir kokie ženklai viešojoje erdvėje liudijo šiuos procesus. Bandant rasti atsakymą į šiuos klausimus buvo nuspręsta atlikti dviejų atvejų studiją. Atvejų studijos tyrimas pasirinktas dėl to, kad tai leidžia nuosekliai išanalizuoti ir aprašyti vieną ar kitą reiškinį, atskleisti su juo susijusius kontekstus ir prasmes tuomet, kai bendras kontekstas nėra aiškus.

Regioninė atmintis, kaip ir kitos kolektyvinės atminties formos, viešojoje erdvėje įprastai reiškiasi tiek per materializuotus simbolius, pavyzdžiui, paminklus, tiek per atminties saugojimo institucijas, pavyzdžiui, muziejus. Teigiama, kad muziejai vaidina išskirtinį vaidmenį palaikant ir formuojant kolektyvinę atmintį, nes simbolizuoja kolektyvinės atminties reiškinį (G o l k a 2009, 103). Todėl, ieškant regioninės žemaičių atminties raišką viešojoje erdvėje liudijančių ženklų, atvejų tyrimo objektais buvo nutarta pasirinkti Žemaičių muziejų „Alką“ ir Raseiniuose pastatytą paminklą „Žemaitis“.

Žemaičių muziejus „Alka“

Regioninės istorijos naratyvą įprastai ryškiausiai reprezentuoja vietos ar regiono muziejai, kuriuose per ekspoziciją siekiama ne tik papasakoti vietos istoriją, bet ir išryškinti regiono istorinį ir kultūrinį savitumą. Tokiu būdu muziejai tampa regiono kolektyvinės atminties konstravimo ir reprezentavimo vieta, o muziejuose ar juos supančioje aplinkoje gimsta ir materializuojasi įvairūs kolektyvinės kome-moracijos projektai – nuo vieno ar kito asmens įamžinimo iki užsimojimo sukurti regionui nusipelnusių asmenų panteoną.

1923 m. gruodį dienraštyje *Rytas* pasigesta Lietuvoje provincijos muziejų – tokių kaip Prūsijos muziejus Karaliaučiuje, kuriame esą „galima rasti visų išmirusių mūsų brolių senprūsų kultūrą“. Konstatavus tokių muziejų svarbą regiono visuomeni, pastebėta, kad „kai kurios Lietuvos vietos arba kraštai labai toli stovi“ nuo šalies sostinės ir apskritai stokoja kultūros įstaigų – pavyzdžiu buvo pateikta Žemaitija (*RYT* 1923 12 23). Turėjo praeiti beveik dešimtmetis, kol Telšiuose atsirado viešai veikiantis muziejus.

Tiesa, iniciatyvų steigti muziejus Žemaitijoje buvo, buvo kaupiami ir praeitį liudijančių daiktų rinkiniai. *Telšių žiniose* 1924 m. lapkritį teigta, kad nuo pat nepriklausomybės pradžios buvo daug kalbėta apie tai, kad Telšiuose būtina įkurti muziejų, tačiau iki 1924 m. rudens nieko nenuveikta. Todėl laikraštis su džiugesiu pranešė, kad 1924 m. spalio 20 d. įvykusiame Telšių mokytojų seminarijos mokytojų tarybos posėdyje vienbalsiai nutarta įkurti Telšių mokytojų seminarijos Žemaičių muziejų „istorinės, meno ir pedagoginės vertės daiktams rinkti ir juos saugoti“. Optimistiškai tikėtasi, kad prabėgs keletas metų ir Žemaičių muziejus Telšiuose, tapęs „rimta mokslo, meno ir auklėjimo įstaiga“, taps žinomas visoje Lietuvoje, o kiekvienas inteligentas, atvykęs į Telšius, laikys savo pareiga apsilankyti šiame muziejuje. Kurti muziejų Telšiuose skatino ir šio miesto, kaip Žemaitijos centro, augimas (*TŽ* 1924 11 21). Muziejaus atsiradimas Žemaitijos sostine laikomiems Telšiams turėjo suteikti įsivaizduojamo miestietiško visavertiškumo. Per kelerius metus mokytojo J. Gedmino iniciatyva Telšių mokytojų seminarijos kraštotyros kampelyje buvo surinkta apie 400 eksponatų, daugiausia numizmatikos. Tačiau šis rinkinys neperaugo į viešą muziejų, o po to, kai 1930 m. mokytojų seminarija persikėlė į Plungę, eksponatų rinkinys liko be priežiūros Telšiuose ir ėmė nykti (S p u d y t ė 2007, 7).

Realus Žemaičių muziejaus kūrimas prasidėjo tik ketvirto dešimtmečio pradžioje. 1931 m. sausio 17 d. Telšiuose Prano Genio iniciatyva įvyko vietos inteligentų susirinkimas, kuriame buvo pristatytas sumanymas įsteigti Žemaičių kraštotyros draugiją. Svarbiausiu naujos draugijos tikslu paskelbtas siekis Telšiuose įkurti Žemaičių muziejų. Žemaičių kraštotyros draugija planavo savo skyrius turėti visoje Žemaitijoje, o į veiklą įtraukti visą žemaičių krašto inteligentiją (*ŽB* 1931 01 22). Netrukus šios draugijos steigimo iniciatorius P. Genys spaudoje paskelbė apie kuriamą naują draugiją, kurios tikslas – „pažinti žemaičių krašto praeitį ir dabartį, jo gamtą ir kultūrą, taip pat apsaugoti jo senovės liekanas, istorines vietas, liaudies

kūrybą ir kitas krašto istorines kultūrines vertybes“. Pažymėta, kad draugija, pavadinta Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“, veiks „visame žemaičių krašte“, o jos centrinė buveinė bus „žemaičių sostinėje – Telšiuose“ (ŽB 1931 03 26). 1931 m. rugpjūčio 14 d. Telšių visuomenės klube įvyko visuomenės susirinkimas, kuris tapo iš esmės pirmuoju „Alkos“ draugijos narių susirinkimu. Susirinkimas prasidėjo vieša paskaita apie senovės lietuvių ir žemaičių alkas bei alkvietes. Paskaita, kuri aiškino visuomenei naujos draugijos pavadinimą, tapo naujos draugijos propagandiniu renginiu – po jos klausytojai rašėsi nariais į naująją draugiją. Susirinkimo metu draugija deklaravo savo svarbiausią tikslą – įkurti „Telšiuose muziejų ir rinkti bei išsaugoti žemaičių senovės kultūros ir liaudies meno turtų liekanas“ (ŽB 1931 08 20). Tuo pat metu pasirodė informacija, kad Mažeikiuose jau yra įsikūręs „Alkos“ skyrius. Tai pranešdamas *Žemaičių balsas* kartu vylėsi, kad „Alkos“ draugijos idėja „sužavės visą žemaičių kraštą“ ir draugijos skyriai įsikurs visuose didesniuose miestuose. Pabrėžta, kad esą „pagaliau laikas atėjo patiems žemaičiams susirūpinti savo gimto krašto ir istorinėmis liekanomis – viskas juk kasdien nyksta ir žūva“ (ŽB 1931 08 20). Dera pridurti, kad kraštotyros muziejus Mažeikiuose veikė jau nuo 1928 m., o jo kūrėjas buvo mokytojas Stasys Ličkūnas. Sprendžiant iš to meto spaudos, Mažeikių valdžia šiam muziejui dėmesio stokojo ir paramos neteikė, todėl jo veikla rėmėsi tik steigėjo asmenine iniciatyva (ŽB 1931 10 08).

Žemaičių „Alkos“ muziejus gimė kaip Žemaitijos regiono, turinčio savitą regiono istoriją ir kultūrą, kultūros paveldo išsaugojimo projektas, o kartu ir kaip didesnio Žemaitijos regioninės kultūros reiškinių plėtojimo programos dalis. Tai patvirtina 1931 m. gruodžio 10 d. „Alkos“ draugijos valdybos posėdyje, šios draugijos pirmininkui P. Geniui pasiūlius, priimtas nutarimas surengti „Žemaičių tautos kongresą“, kurio programoje buvo išskirtos trys svarbiausios priemonės: iškilmingas „Alkos“ muziejaus atidarymas, žemaičių tautodailės parodos ir žemaičių dainų šventės surengimas. Muziejų buvo nuspręsta atidaryti nedelsiant – 1932 m. sausio pradžioje (ŽB 1931 12 17). Gavusi paramą iš vietos savivaldybių, draugija išsinuomojo patalpas ir 1932 m. sausį Žemaičių „Alkos“ muziejus pradėjo veikti, o duris iškilingai atvėrė vasario 16-ąją – švenčiant Lietuvos valstybės atkūrimo dieną. Muziejaus vedėju tapo draugijos pirmininkas P. Genys (LA 1933 11 04). Apie muziejaus atidarymą 1932 m. sausį *Žemaičių balso* laikraštyje visuomenei pranešusi draugijos valdyba paragino visus, kurie tik turi „istorinės vertės muziejinės medžiagos“, perduoti ją muziejui (ŽB 1932 01 28).

Muziejaus kūrimo metu P. Genys teigė, kad „Žemaičių kraštas – turtingiausias senovės turtais <...> kraštas“. Tačiau kartu konstatavo, kad tie, jo žodžiais tariant, „brangūs turtai smarkiu tempu nyksta, žūva“, kad daug jų iškeliavo į užsienį ir esą nieko panašaus jau žemaičių žemėje nepamatysi (ŽB 1931 10 22). Norėdamas pabrėžti muziejaus kūrimo svarbą, P. Genys plėtojo pasakojimą apie svetimųjų pavogtas žemaičių kultūros vertybes ir grėsmes joms. Jis tikino, kad „daug brangiausių mūsų kraštų istoriškos vertės daiktų išgabenta į Rusiją, Lenkiją, Švediją,

Latviją ir kitur; daug ir šiandien dar plaukia iš žemaičių krašto į užsienius, ir dar daugiau jų kasdien negailestingas laikas ir tamsūs žmonės sunaikina“. Todėl ragino ne tik saugoti žemaičių kultūros palikimą, bet ir apginti jį nuo „svetimųjų“ bandymų pasisavinti neabejotinai išskirtinę žemaičių kultūrinę savastį ir net įrodinėjo esant žemaičių kultūrinės savasties vagystes liudijančių pavyzdžių: „Mūsų žemaičių Kretingos vienuolių raižinių klišės lenkai išgabeno pas save ir prieš pasaulį didžiuojasi, kad tai esąs jų menas, nes ir parašai esą lenkiški... Parašai lenkiški – tokia buvo mada, bet klišės darytos Kretingoje tikrų žemaičių. Vieną tokią įdomią klišę turi muziejus „Alka“. Tokiu būdu, P. Genio žodžiais tariant, būrelis žemaičių patriotų esą „nebegalėdami toliau pakęsti savo krašto milžiniškos šiuo atveju skriaudos“ ir nusprendė įkurti Žemaičių senovės mėgėjų draugiją „Alką“, kuri užsibrėžusi tikslą visomis išgalėmis žemaičių krašto kultūros paveldą rinkti ir išsaugoti ateities kartoms kuriamame „Alkos“ muziejuje (ŽB 1931 10 22).

„Alkos“ muziejus plėtojo savo veiklą. 1933 m. lapkritį teigta, kad per pusantų metų muziejų aplankė daugiau kaip 10 tūkst. lankytojų (LA 1933 11 04). Pažymėtina, kad tuomet muziejaus lankytojai išvydavo ne ekspoziciją, nuosekliai pasakojančią Žemaitijos istoriją, bet margą įvairiausių eksponatų rinkinį (nuo sakralinės tautodailės pavyzdžių iki numizmatinių eksponatų), kurį draugijos nariams pavyko sukaupti. Tokiu būdu šis muziejus, kaip regioninės kolektyvinės atminties reprezentavimo vieta, žemaitiškos tapatybės konstravimui tarnavo ne pasakodamas nuoseklų regiono istorijos naratyvą, bet pirmiausia savo egzistavimo faktų skatinančiai veikė žemaitišką savimonę.

Dera pažymėti, kad tuomet Lietuvos provincijos kraštotyros muziejuose buvo įprasta, jog vietoj nuoseklaus pasakojimo lankytojas ekspozicijoje išvydavo margą eksponatų rinkinį. Įprastai tai sąlygojo kelios priežastys: kompetencijos tvarkyti muziejų stoka, muziejaus įsikūrimas laikinoje, nepritaikytose patalpose ir skubėjimas pirmiausia rinkti tai, kas laikyta kultūrinėmis vertybėmis, nuogaustaujant dėl jų praradimo – tarp kraštotyrininkų dominavo nuostata, kad pirmiausia reikia skubėti kaupti rinkinius, nes kultūrinės vertybės žūsta. Taip manė ir „Alkos“ muziejaus vedėjas P. Genys, rašęs, jog „brangūs turtai smarkiu tempu nyksta, žūva“, ir skubinęs juos kaupti.

„Alkos“ draugija kryptingai siekė pastatyti muziejų, kuriame su užsimojimu būtų papasakota Žemaitijos istorija. 1935 m. vasarą Telšių miesto taryba vienbalsiai nusprendė, kad muziejui turi būti pastatytas specialus pastatas. Vienbalsį miesto tarybos sprendimą galima laikyti ne tik žemaičių muziejaus klausimo svarbos pripažinimu, bet ir iškalbingu vietos / regiono elito žemaitiškos tapatybės manifestavimo aktu. Iškalbinga ir tai, kaip dėmesingai muziejaus statybai rinkta vieta – ieškant vietos „Alkos“ pastatui, pabrėžta, kad muziejus „negali būti pastatytas kur užkampy arba kokioj netinkamoj vietoj“, todėl nuspręsta, kad tinkamiausia jam vieta būtų ant Žaliojo kalno numatomame miesto parke (MK 1935 06 30). Vėliau platinamuose „Alkos“ draugijos kvietimuose aukoti muziejaus statybai buvo ypač pabrėžiama simbolinė muziejaus statybos vieta: „Žemaičių sostinėje, Telšiuose,

ant Masčio ežero kranto, kur prieš amžius stovėjo Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių T e l š i ū dvaras, o vėliau Lietuvos didikų kunigaikščių Sapiegų rūmai, toje istorinėje vietoje Žemaičių visuomenė statosi Žemaičių muziejaus rūmus“ (S p u d y t è 2007, 10). Toks muziejaus statybos vietos istoriškai argumentuotas akcentavimas rodo muziejaus statytojų norą tapti istorinės tradicijos paveldėtojais ir tęsėjais, kuriems suteikta teisė pasakoti apie Lietuvos ir Žemaitijos praeitį. Tai rodo ir siekį regioninę atminties kultūrą susaistyti su nacionaline atminties kultūra.

Muziejaus statyba netrukus prasidėjo, o 1936 m. spalio 4 d. buvo iškilmingai pašventintas jau statomas „Alkos“ muziejaus pastatas (*LA* 1936 10 05). 1937 m. gruodžio 1 d., dar vykstant pastato apdailos darbams, muziejus įsikėlė į kelis pastatytų rūmų kambarius. Muziejaus rūmai buvo atidaryti 1938 m. spalio 6 d., nors muziejaus pastato tvarkymas tęsėsi toliau (S p u d y t è 2007, 13–16). Iki sovietinės okupacijos muziejus taip ir nebaigė įsikurti, todėl jo kūrėjai nespėjo įgyvendinti pažadą ekspozicijose pavaizduoti „Žemaičių krašto senovę, jos didingą praeities buitį“ (S p u d y t è 2007, 10).

1936 m., kai dar vyko muziejaus statybos darbai, teigta, kad iškilsiantys rūmai „bus tikras žemaičių kultūros paminklas – panteonas“, kuriame bus ne tik kaupiami tautodailės, meno, etnografijos, istorijos eksponatai, bet ir bus „atvaizduota didinga žemaičių krašto praeitis, nes rūmų sienos bus papuoštos mūsų menininkų vertingais paveikslais – freskomis istorijos bei kultūros temomis“ (*LA* 1936 11 02). Iš tokių muziejaus kūrimosi metu viešai išsakomų lakoniškų ateities planų neįmanoma detaliai įsivaizduoti pilnutinės jo kūrėjų vizijos, tačiau neabejotina, kad būsimas muziejus įsivaizduotas ne kaip žemaitiškais laikomų eksponatų saugykla, bet kaip vieta, kur šie eksponatai prisidės prie nuosekliai pasakojamos Žemaitijos istorijos, kad bus kuriamas „žemaičių kultūros paminklas – panteonas“, o jame bus bandoma viena ar kita forma įkūnyti atminties vaizdinius, siejamus su žemaitiška tapatybe. Regioninio elito įsisąmonintas žemaičių muziejaus būtinumas ir rūpinimasis jo kūrimu yra įrodymas, patvirtinantis tiek jo kūrėjų, tiek rėmėjų įsisąmonintą žemaitišką tapatybę. Šiuo atveju muziejus tampa žemaitiškos tapatybės liudijimo ženklu. Tačiau tuo pat metu poreikis kurti žemaičių muziejų rodo ir suvokimą, kad regioninė žemaitiška tapatybė negalima be šią tapatybę patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Tokiu būdu suvokta, kad regioninei žemaičių atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos ir jas galbūt lydintis „žemaitiškos atminties sodelis“ (Karo muziejaus sodelio pavyzdžiu) įkūnys Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis padės konstruoti žemaitišką tapatybę. Nespėtas įgyvendinti žemaitiškos „atminties namų“ projektas neturėtų skatinti sumenkinti jo svarbą, nes pats šio muziejaus statybos ir kūrimo sumanymo įgyvendinimas, pareikalavęs vietos bendruomenės pastangų, tapo bendruomenę konsoliduojančiu ir tapatybę stiprinančiu veiksmu.

Paminklas „Žemaitis“

Tarpukario Lietuvos monumentaliojoje dailėje mažai yra įkūnytų ryškių žemaitišką tapatybę liudijančių vaizdinių. Gausiau galima rasti tik žemaitišką tapatybę liudijančių ženklų monumentaliuose kūriniuose. Pavyzdžiui, Lietuvių katalikų jaunimo federacijos „Pavasaris“ nariai Vytauto Didžiojo garbei 1930 m. Viekšniuose pastatė paminklą, kur vienoje pusėje buvo pavaizduotas Vytautas Didysis, Trakų pilis ir Vytis, o kitoje paminklo pusėje pavasarininkų globėjas šv. Aloyzas, Trijų kryžių kalnas ir Žemaitijos ženklas – meška. Tokiu būdu ant vieno paminklo greta atsirado su trimis tapatybėmis – katalikiška, lietuviška ir žemaitiška – siejami ženklai (*ŽP* 1930 07 24). Derėtų paminėti ir 1930 m. Vinco Grybo Papilėje sukurtą paminklą Simonui Daukantui, kuris laikytas tautos herojumi su žemaitiška tapatybe.

Ryškiausiu ir monumentaliausiu žemaitišką tapatybę tarpukaryje reprezentuojančiu kūriniu tapo 1934 m. Raseiniuose atidengtas paminklas „Žemaitis“. Nors šis paminklas vaizdavo žemaitį ir visuomenėje įsitvirtino būtent toks paminklo pavadinimas (taip jis vadinamas ir šiame straipsnyje), išties jis buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybei. Oficialios spaudos teigimu, Raseinių gyventojai, 1928 m. minėdami Lietuvos nepriklausomybės 10-metį, nusprendė šią sukaktį įamžinti paminklu, tačiau, pasak spaudos, esą „dėl žemaitiško nerangumo paminklo statymas vis buvo atidėliojimas“ ir statyba pajudėjo tik tuomet, kai Raseinių apskrities viršininku tapo Juozas Giedraitis. Jo iniciatyva Raseiniuose ir atsirado skulptoriaus Vinco Grybo kūrinys (*LA* 1934 05 11).

Šias spaudoje nušviestas aplinkybes dera patikslinti. Tikėtina, kad jau 1928 m. buvo sumanyta Raseiniuose statyti nepriklausomybės paminklą, nes tuomet visoje Lietuvoje plačiai minėtas šalies nepriklausomybės dešimtmetis ir buvo statomi paminklai, tačiau „Žemaičio“ sumanymas gimė vėliau. Šio paminklo statybos istorija prasidėjo 1931 m., Raseiniuose minint gruodžio 17-ąją – valstybės perversmo dieną, kada šalyje įsitvirtino tautininkų valdžia. Tą dieną Raseiniuose perversmo dieną švenčianti vietos visuomenė nusprendė miesto rinkos aikštėje pastatyti „gražų, didingą paminklą ir įamžinti jame 13-kos metų nepriklausomo gyvenimo svarbiausius įvykius: nepriklausomybės atgavimą, Vilniaus idėją, Klaipėdos atvadavimą, Vytauto Didžiojo mirtį ir gruodžio 17 d. įvykį“. Sudarytas paminklo statybos komitetas nutarė kreiptis į V. Grybą dėl patarimo, kaip reikėtų organizuoti paminklo statymą. Sprendžiant iš paminklo statybos iniciatorių laiško, jie tikėjosi pasiskolinti iš skulptoriaus paminklų albumus, juos pavartyti ir net rasti „pavyzdį projektui numatytam paminklui statyti“, o atsiradus lėšų paminklo statybai surengti paminklo statybos konkursą (*VGA* 1). Užsimezgęs bendravimas baigėsi tuo, kad V. Grybas ėmėsi Raseiniams kurti paminklą. Nežinia, kaip rutuliojosi užsakovo ir atlikėjo santykiai: ko iš skulptoriaus reikalavo užsakovai, kuo užsakovus pavyko įtikinti skulptoriui. V. Grybo kūrybą tyrinėjusios Nijolės Tumėnienės teigimu, skulptorius „visada stengėsi užsakovui įpiršti savo koncepciją bei argumentuoti savo meninį sprendimą“ (Tumėnienė 2004, 36). Manytina, kad ir šįkart

V. Grybui pavyko įtikinti užsakovus savąja vizija, nes pastatytame paminkle neliko net kai kurių užsakovų pageidaujamų istorinių siužetų – Vytauto Didžiojo mirties ir gruodžio 17-osios. Gali kilti nujautimas, kad ir žemaitišką paminklo viziją pasiūlė skulptorius, o vietos visuomenei mintis, jog paminklas Raseiniuose įgytų žemaitišką charakterį, buvo apskritai svetima. Vienareikšmiško atsakymo tikriausiai nėra, tačiau galima pabandyti remtis analogija – paminklo Marijampolėje statymo istorija. 1932 m. į V. Grybą kreipėsi pagalbos paminklo Lietuvos nepriklausomybei Marijampolėje statyti draugija, pageidavusi monumentalaus paminklo, kurio postamente esančiuose bareljefuose būtų „žymiausiųjų suvalkiečių nuopelnai arba jų atvaizdai“, pabrėždama norinti, kad „iš viso paminkle atsispindėtų Suvalkijos dvasia“ (VGA 2). Taigi galima teigti, kad precedentų, kai paminkle pageidauta atspindėti regioninę tapatybę, būta.

1934 m. Raseinių centre, reprezentaciniu skveru paverstoje buvusioje rinkos aikštėje, ant pjedestalo iškilo skulptūra, vaizduojanti drąsiai žengiantį „tipišką žemaitį ūkininką“, kuris, viena ranka sutramdęs mešką, ryžtingai žengia į priekį su iškelta ranka ir didžiudamasis sako: „Amžiais budėjau ir vėl nepriklausomybę laimėjau.“ Šie žemaičio ūkininko žodžiai įrašyti postamento pietvakarių fasade, o kitas postamento sienas puošia trys bareljefai: vienas vaizduoja lietuvių kovas dėl nepriklausomybės, antras – lietuvių kovą dėl Vilniaus, o trečias – Klaipėdos išvadavimą. Tokiu būdu paminklo bareljefai priminė Lietuvos nepriklausomybės kovas ir tai, kad žemaičiai buvo aktyvūs šių kovų dalyviai ir nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, grūmėsi su ginklu rankose už jos laisvę ir šalies teritorinį integralumą. Tumėnienės pastebėjimu, paminklas priminė Renesanso epochoje paplitusį klasikinį pergalės vaizdavimą, atskleidžiantį žmogaus, kaip nugalėtojo, privalumą (Tumėnienė 2004, 45).

Paminklo „Žemaitis“ atidengimas Raseiniuose buvo paverstas Žemaitijos švente, o tiksliau – valdžia tai pavertė plačiu žemaitišką tapatybę reprezentuojančiu renginiu. Paminklas iškilo 1934 m. pavasarį, tačiau jo iškilmingas atidengimas buvo perkeltas į tų pačių metų birželio pabaigą, nes norėta sulaukti iškilmėse šalies prezidento ir vyriausybės narių. Sudaryto paminklo atidengimo komiteto pirmininku tapo Raseinių apskrities viršininkas J. Giedraitis, o nariais – įtakingi vietos veikėjai ir dvasininkai. Iškilmingas paminklo atidengimas Raseiniuose įvyko 1934 m. birželio 24 d. Ta proga *Lietuvos aidas* rašė, kad „raseiniškiai pasipuošė dideliu gražiu nepriklausomybės paminklu, paminklu žemaičiui, žemaitiškai idėjai, žemaitiškai dvasiai, kurios jokie engikai per šimtmečius neužslopino, neužspaudė, kuri amžiais budėjo, gaivino žemaitį varguose ir skausmuose, kuri vedė žemaitį į kovą ir laimėjimą“. Būtent Raseinių, o ne, pavyzdžiui, Telšių, kurie tuo metu buvo laikomi oficialia Žemaitijos sostine, pasirinkimas paminklo statybai šalies oficioze motyvuotas tuo, kad esą „Raseiniai – senoji žemaičių sostinė, dėl to Raseiniams toks paminklas labiausiai pritinka“ (LA 1934 06 25). Abejotina, ar toks paaiškinimas buvo vienintelė ir tikroji priežastis. Turbūt tai, kad būtent Raseiniuose iškilo paminklas žemaičiui, daugiausia lėmė asmeninis veiksnys – suinteresuota apskrities valdžia. Kartu persiabejonės, ar būtent tokio pavidalo paminklas būtų

galėjęs iškilti vyskupijos sostine esančiuose Telšiuose. Manytina, kad statymas paminklo, kuriame žemaitiškumas reprezentuojamas „pasaulietišškai“, be ryškaus katalikišką tapatybę patvirtinančio akcento, būtų užkliuvęs Telšių vyskupui ir tikriausiai sunkiai būtų prasiskynęs kelią į viešąją Telšių erdvę. Pastebėtina, kad hierachinis Bažnyčios autoritetas Telšiuose buvo stipresnis už tautininkų pozicijas šiame mieste, todėl abejotina, ar tautininkai būtų laimėję kilusią kovą dėl simbolių ir prasmų hierarchiškumo. Tuo metu Raseiniuose tautininkų pozicijos buvo stipresnės ir vietos valdžios tiesiogiai „neslėgė“ Bažnyčios hierarchų autoritetas, o tautininkas apskrities viršininkas net siekė monumentalia forma įamžinti gruodžio 17-osios perversmą.

Paminklo atidengimas žemaičiui Raseiniuose buvo bene didžiausia tokio pobūdžio šventė tarpukario Lietuvos provincijoje – iškilmėse dalyvavo aukščiausi šalies valdininkai, o atidengimo šventė iš Raseinių buvo tiesiogiai transliuojama per šalies radiją. Pastebėtina, kad, žvelgiant į ketvirto dešimtmečio Lietuvą, nedaug prisimintume renginių šalies provincijoje, kuriuose kartu dalyvavo aukščiausi šalies politiniai ir dvasiniai lyderiai – šalies prezidentas Antanas Smetona ir Lietuvos katalikų bažnyčios priešakyje stovintis arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas, ypač turint galvoje tuo metu įtemptus tautininkų valdžios santykius su Bažnyčia. Kaip buvo įprasta to meto oficialiems valstybės šventiniams renginiams, iškilmės prasidėjo mišiomis, kurias aukėjo arkivyskupas J. Skvireckas. Pasibaigus pamaldoms, šalies vadovas ir arkivyskupas su savo palydovais apėjo aikštėje išsirikiavusias organizacijas ir pasisveikino su jomis, o grįžę į estradą priėmė organizacijų paradą.

Lietuvos aid korespondentui, aprašančiam paminklo atidengimo iškilmes, į akis krito „atskirai atsistojęs būrelis žilų, sulinkusių senukų“ – tai buvo į paminklo atidengimo iškilmes atvykę Kražių skerdynių dalyviai. Po paminklo atidengimo ir pašventinimo apeigų A. Smetona priėjo prie Kražių bažnyčios gynėjų, pasveikino juos ir, spaudos teigimu, „gana ilgokai su jais pasikalbėjo“ (LA 1934 06 25). Iškilmėse dalyvavę Kražių bažnyčios gynėjai tarsi gyvai įkūnijo tuos paprastus, nepalaužiamus žemaičius valstiečius, kovojusius už laisvę – tokius, kokius prisiminė po iškilmių svečiams surengtų pietų metu kalbėjęs paminklo autorius skulptorius V. Grybas. Jis papasakojo, kaip gimė paminklo idėja: „Girdėjęs jis iš motinos lūpų apie žemaičių baudžiauninkų būtį, apie jų vargus, girdėjęs jis apie didžiąją žemaičių praeitį, apie jų kovas su priešais, su spaudėjais. Tada jam kilusi mintis įamžinti tą slėgtą ir nenuslėgtą žemaitį. Ilgus metus neturėjęs progos tą idėją realizuoti. Proga atsirado, kai raseiniškiai sumanė pastatyti nepriklausomybės paminklą“ (LA 1934 06 25). Nežinia, kas pasirūpino organizuotu Kražių bažnyčios gynėjų atvykimu į šventę, tačiau viskas liudija, kad tuo pasirūpino valdžia. Kražių bažnyčios gynėjai, kurie tuo metu įsitvirtinusiame pasakojime apie Kražių skerdynes buvo pristatomi kaip lietuvių religinio ir tautinio identiteto gynėjai (M a č i u l i s 2013), šventiniame kontekste buvo reikalingi kaip gyvas nepalaužiamų žemaičių (lietuvių) vaizdiny, kurį gyvai įkūnijo savo bažnyčią apgynę žemaičiai.

Žemaitį vaizduojantis paminklas Raseiniuose simbolizavo šalies nepriklausomybę, o tiksliau – žemaičių pergalingą kovą už Lietuvos nepriklausomybę. Tokiu būdu norėta pabrėžti, kad žemaitiška ir lietuviška tapatybės bei Lietuvos nepriklausomybės idėja yra neatsiejami dalykai. Įpaminklintas būtent žemaitiškos tapatybės vaizdinys ar pasakojimas apie žemaičių kovą už šalies laisvę buvo sąmoningai pasirinktas tam, kad pabrėžtų lietuviškos tapatybės atsparumą svetimoms įtakoms, ištikimybę lietuviško nacionalizmo idealams. Pažymėtina, kad „žemaitišką atsparumą“ iškilnių metu oficialiose kalbose akcentavo visi kalbėję asmenys, nors dauguma oficialių kalbėtojų su žemaitiška tapatybe savęs nesiejo, kaip, pavyzdžiui, arkivyskupas J. Skvireckas, kuris savo kalboje pabrėžė, kad „lietuvių tautos, atskirai imant, žemaičių tikyba ir kalba pasirodė kaip uola, nuo kurios galima atskelti trupinius, bet nesuskaldyti ją visai. Ir taip Lietuvos vaikai išliko ant amžių kaip buvo, ir liko nuo varu brukamų ir geruoju siūlomų svetimųbių. Tauta, vardo netekusi, savo sąmonėje išliko nepaliesta“, kartu pažymėjo ir katalikiškos tapatybės reikšmę išsaugant lietuvišką tapatybę (*LA* 1934 06 27). Raseinių apskrities viršininkas J. Giedraitis, suvalkietis, iškilnių metu, kreipdamasis į šalies prezidentą ir prašydamas atidengti paminklą, pastebėjo, jog nepriklausomybės paminkle žemaitis pavaizduotas todėl, kad „lietuviai, ilgai kitų varginami, atgavo nepriklausomybę per liaudį, kurioje lietuviybės idealai liko sveiki, ypač žemaičiuose, kurie pasižymėjo savo pasiryžimų įvykdymu, atkaklumu“ (*MK* 1934 07 01 a). Jurbarko gimnazijos mokytojas Mečislovas Kviklys, kuris taip pat nebuvo žemaitis, savo kalboje prisipažino, kad, pagyvenęs tarp žemaičių, sugebėjo išvelgti esmines jų charakterio savybes: „Tas žemaitis labai dažnai gali būti nepaprastas. Jau praeitis tą rodo. Ir eilinis kaimo žmogus moka būti nepaprastas. Tą rodo Kražių skerdynės. Tokie buvo ir mūsų vadai – Kęstutis ir Vytautas“ (*LA* 1934 06 27).

Paprasto žemaičio valstiečio nuopelnų akcentavimas (kaip ir Kražių bažnyčios gynėjų dalyvavimas iškilmėse, jų pavyzdžio minėjimas oficialiose kalbose) žymėjo ir norą dėmesį sutelkti į tautinio atgimimo istoriją – papasakoti apie tai, kaip lietuvių tauta „atbudo“, nusikratė pavergėjų ir atgavo savo politinę ir kultūrinę nepriklausomybę. Žemaičio valstiečio vaizdinio reikėjo norint pabrėžti, kad autentišką lietuvišką tapatybę išsaugojo eiliniai valstiečiai, kad žemaičio valstiečio tvirtybė tapo pagrindiniu lietuviškos tapatybės tvarumo pamatu. Iškilmėse kalbėjęs Jurbarko klebonas Juozapas Bikinas pastebėjo, kad paminklas atidengtas „ne kokiam garsiam didvyriui ar veikėjui, bet paprastam vyžotam žemaičiui. Bet tokiam žemaičiui, kurių kaulais nukloti Žemaitijos laukai, kurių krauju permirkusi mūsų tėvynės žemelė“. Norėdamas sureikšminti „vyžoto žemaičio“ nuopelnus, J. Bikinas iškilmėse dalyvaujančius Kražių bažnyčios gynėjus sulygino su M. Valančiu mi, Maironiu, kitais lietuvių tautinio atgimimo veikėjais ir modernios Lietuvos valstybės „tėvais“ (*LA* 1934 06 27).

Kokias simbolines paminklo prasmes akcentavo jį atidengęs politinis šalies lyderis A. Smetona? Iškilnių metu pasakytoje kalboje jis akcentavo, kad „Nepriklausomybės paminklas tik ženklina laisvės darbininkų šaunią dvasią. Jie gaivino

ir vadavo mūsų tautą, jie, kaip žemaičiai Daukantas, Valančius, Žymantienė, Maiaronis ir kiti, ruošė ir mynė kelius Lietuvos laisvei, kurią nori išreikšti šis paminklas ir vaizdingai paminėti visoms mūsų kartoms. Žemaičiai ir aukštaičiai atpirko Lietuvos laisvę su ginklu rankoje savo krauju“. Šis Raseiniuose atidengtas paminklas A. Smetonai liudijo Lietuvos „garbingą atsikėlimą, mūsų tautos atbudimą“ (MK 1934 07 01 b). Paminklo atidengimą aprašiusios provyriausybės spaudos tonas leidžia teigti, kad tautininkų valdžia šias iškilmes išnaudojo savo politinei legitimacijai ir politinio lyderio simboliniam kapitalui didinti (MK 1934 07 01 a, MK 1934 07 01 b).

Minėta, kad pastatytame paminkle neliko kai kurių užsakovų iš pradžių pageidaujamų įamžinti istorinių siužetų – Vytauto Didžiojo mirties ir gruodžio 17-osios. Perversmo datos įamžinimo atsisakymą galima aiškinti įvairiai – pradedant asmeniniu kairiųjų pažiūrų skulptoriaus nenoru tai daryti ir baigiant užsakovo „susi-pratimu“ atsisakyti tiesmukos propagandos. Iš pirmo žvilgsnio kebliau paaiškinti atsisakymą įamžinti Vytautą Didįjį. Tačiau pastebėtina, kad grėžimosi į tolimus LDK laikus nebuvo ir iškilmių metu skambėjusiose kalbose. Gali susidaryti įspūdis, tarsi buvo nutarta sąmoningai atsisakyti priminti senąją Žemaitijos istoriją, galėjusią paliudyti žemaičių tvirtybę (primenant žemaičių kovų su kryžiuočiais epizodus). Manytina, kad išsakytas Vytauto Didžiojo mirties siužeto paminkle pageidavimas dar nereiškia, jog tokiu būdu norėta priminti visą garbingą Žemaitijos ir Lietuvos istoriją. Vytauto Didžiojo mirties siužetas galėjo būti siejamas ne tiek su jo laikų Lietuvos didybe, kiek su jos praradimu bei tautos „užmigimu“, iki ji „prabudo“ lietuvių tautinio atgimimo metu XIX a., o jos pagrindiniu herojumi tapo lietuvis ar žemaitis valstietis, grąžinęs prarastą Lietuvos didybę ir iškovojęs nepriklausomybę.

Paminklas „Žemaitis“ neįamžino konkrečių Žemaitijos herojų, jo statybos nedėdėjo sumanymas įrengti Žemaitijos ar žemaitiškų herojų panteono, tačiau iškilmių metu nuskambėjusiose kalbose ne kartą buvo atsigręžta į žemaitišką tapatybę turinčius herojus, tarp kurių dažniausiai minėti S. Daukantas ir M. Valančius. Savo esme paminklas „Žemaitis“ buvo tarsi paminklas nežinomam žemaičių kovotojui, kurio dėka Lietuva tapo laisva. Semantiniu požiūriu jis buvo panašus į paminklą Nežinomam kareiviui, kuris laikinojoje sostinėje Kaune buvo pastatytas tais pačiais metais – 1934 m. lapkričio 23 d., iškilmingai prieš paminklą „Žuvusiems už tautos laisvę“ perlaidojus lietuvio kario palaikus.

Paminklo herojumi tapusio nuasmeninto žemaičių valstiečio vaizdinys monumentalioje forma pristatė istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę. Pagrindinis šio istorinio pasakojimo herojus buvo paprastas žemaitis valstietis, per amžius ne tik išsaugojęs savo dvilypę žemaitišką ir lietuvišką tapatybę, bet ir atkūręs valstybę. Paminklas vienu metu pasakojo ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir liudijo žemaičius buvus aktyvius šios istorijos kūrėjus. Vaizdinys žemaičio valstiečio, siejamo su atsparumu ir tvirtybe, buvo parankus norint pabrėžti lietuviškos tapatybės

atsparumą svetimoms įtakoms. Todėl šis paminklas gali būti pavyzdžiu, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra yra veikama nacionalinės atminties kultūros ir kaip regioninės atminties vaizdinys gali būti pasitelkiamas kuriant ryškesnį nacionalinės istorijos pasakojimą.

Gali kilti klausimas, ar mūsų įvardytas prasmes apie žemaičių garbingos praeities liudijimą šiame paminkle įžvelgė tie, kurie save laikė žemaičiais. Manytina, kad atsakymas į šį klausimą gali būti paminklo atidengimo dieną skulptoriui parašytas agronomo J. Urbonavičiaus laiškas, kuriame menininkui entuziastingai dėkota už sukurtą „nemirtingą kūrinį, apie kurį šiandieną mūsų visų mintys skraido, dėl kurio mes, žemaičiai, privalome džiaugtis ir didžiuotis, nes tas kūrinys mums taip išdidžiai milžinišką praeitį rodo“ (*VGA 3*). Derėtų pridurti, kad panašių laiškų skulptorius gavo daugiau.

Vietoj išvadų

Manytina, kad atlikta dviejų atminties kultūros atvejų raiškos analizė leidžia teigti, jog tarpukario Lietuvoje būta kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Tai sąlygojo žemaitišką tapatybę sau priskiriančių regioninių elito atstovų suvokimas, kad žemaitiška tapatybė negalima be ją patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Kartu suvokta, kad regioninei Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos įkūnytų Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis palaikytų ir reprezentuotų žemaitišką tapatybę. Todėl muziejaus „Alka“ kūrimo istorija patvirtina kryptingas pastangas formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Savo ruožtu pripažintas žemaičių muziejaus būtinumas yra įrodymas, patvirtinantis jo kūrėjų ir rėmėjų įsisąmonintą žemaitišką tapatybę.

Žemaičių atminties kultūros formavimosi procesą liudija ir viešojoje erdvėje iškilę paminklai. Šią raišką patvirtina Raseiniuose iškilęs paminklas „Žemaitis“, nusąsmentinto žemaičių valstiečio vaizdiniu monumentalioje forma pristatęs istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę. Paminklas vienu metu pasakoja ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir Žemaitijos ir žemaičių vaidmenį šioje istorijoje. Todėl jis gali būti pavyzdys, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra formuojasi veikama nacionalinės atminties kultūros.

Šaltiniai

VGA 1 – Paminklo Raseiniuose statymo komiteto laiškas V. Grybui, *V. Grybo šeimos archyvas*.

VGA 2 – V. Kašubos laiškas V. Grybui 1932 02 24, *V. Grybo šeimos archyvas*.

VGA 3 – V. Urbonavičiaus laiškas V. Grybui 1934 06 24, *V. Grybo šeimos archyvas*.

Literatūra

- A n g l i c k i s 1938 – Stasys Anglickis, „Žemaičių pasisakymas“, *Žemaičiai: žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*, Kaunas, 7–15.
- A n g l i c k i s 1996 – Stasys Anglickis, „Žodis, augęs iš žemės“, *Varpai*, 24–31.
- B i r ž i š k a 1938 – Mykolas Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose: (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų)*, Kaunas: [s. n.].
- G o l k a 2009 – Marian Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa: SCHOLAR.
- K a l n i u s 2012 – Petras Kalnias, *Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia*, Vilnius: Mintis.
- K l i m a s 1933 – Adolfas Klimas, *Lietuvos geografija*, Kaunas–Marijampolė: Dirva.
- L A 1933 11 04 – G., „Žemaičių krašto senienų likimas, Alkos draugija ir muziejus“, *Lietuvos aidas*.
- L A 1934 05 11 – „Žemaitis sulaukė gražaus paminklo“, *Lietuvos aidas*.
- L A 1934 06 25 – „Lietuva narsi karžygių tauta“, *Lietuvos aidas*.
- L A 1934 06 27 – „Žemaičių širdies žodžių šiluma ir arkivyskupui“, *Lietuvos aidas*.
- L A 1936 10 05 – „Žemaičių „Alkos“ muziejaus rūmai“, *Lietuvos aidas*.
- L A 1936 11 02 – „Padėkite pabaigti statyti Žemaičių muziejų“, *Lietuvos aidas*.
- M a č i u l i s 2013 – Dangiras Mačiulis, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 16, 25–47.
- M K 1934 07 01 a – „Didi žemaičių šventė Raseiniuose“, *Mūsų kraštas*.
- M K 1934 07 01 b – „Tautos vado kalba, pasakyta atidengiant nepriklausomybės paminklą Raseiniuose š. m. birželio 24 d.“, *Mūsų kraštas*.
- M K 1935 06 30 – „Telšiai statys muziejų“, *Mūsų kraštas*.
- M u k i e n ė 1998 – Danutė Mukienė, „Žemaičių kultūrinis sambūris XX amžiaus trečiame–penktame dešimtmetyje“, *Žemaičių praeitis*, d. 8, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 167–174.
- M M 2014 – *Modi memorandi. Leksykon kultury pamieci*, Warszawa: SCHOLAR.
- N o v a k 2011 – Jacek Nowak, *Spoleczne reguły pamiętania. Antropologia pamięci zbiorowej*, Kraków: Nomos.
- P e t r e i k i s 2014 – Tomas Petreikis, *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu* [rankraštis]: daktaro disertacija, Vilnius.
- R Y T 1923 12 23 – „Žiemų Lietuvos muziejus“, *Rytas*.
- S p u d y t ė 2007 – *Žemaičių muziejus „Alka“*, sud. E. Spudytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- S t r i o g a i t ė 1998 – Dalia Striogaitė, „Poezijos ir prozos antologija „Žemaičiai“ – etninio solidarumo ir sąmoningumo vainikas“, *Žemaičių praeitis*, d. 8, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 175–178.
- S z p o c i ņ s k i 2018 – Andrzej Szpociński, „Upamiętnienia“, *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej*, Warszawa: SCHOLAR, 17–28.
- T u m ė n i e n ė 2004 – Nijolė Tumėnienė, *Vincas Grybas: gyvenimo ir kūrybos drama*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- T Ž 1924 11 21 – J. Gedminas, „Žemaičių muziejus prie Telšių mokytojų seminarijos“, *Telšių žinios*.
- Ž B 1931 01 22 – „Žemaičių kraštotyros draugija“, *Žemaičių balsas*.
- Ž B 1931 03 26 – „Telšiai turės muziejų“, *Žemaičių balsas*.
- Ž B 1931 08 20 – „Alka“, *Žemaičių balsas*.
- Ž B 1931 10 08 – Pakeleivis, „Savivaldybės turėtų susirūpinti muziejum“, *Žemaičių balsas*.
- Ž B 1931 10 22 – P., „Dėl Telšių muziejaus“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 12 17 – „Alka“ organizuoja žemaičių tautos kongresą. Atidaro „Alkos“ muziejų“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1932 01 28 – „Draugijos valdyba, „Alkos“ dr-jos pranešimai“, *Žemaičių balsas*.

ŽP 1930 07 24 – „Vieکشniuose išskilmės. Pastatytas paminklas“, *Žemaičių prietelius*.

Dangiras Mačiulis

Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *regioninė atmintis, Žemaitija, žemaičių atminties kultūra, Žemaičių „Alkos“ muziejus, Vincas Grybas.*

Lietuvoje 1918–1940 metais galima konstatuoti siekius stiprinti Žemaitijos regiono ir žemaitišką tapatybę. Žemaitiškos tapatybės stiprėjimą turėjo lydėti ir Žemaitijos ir (ar) žemaičių regioninės atminties kultūros kūrimas. Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimus, ar buvo kryptingų pastangų formuojant regioninę Žemaitijos ir (ar) žemaičių atminties kultūrą ir kokie ženklai viešojoje erdvėje patvirtina šiuos procesus. Ieškant atsakymų į šiuos klausimus atlikta dviejų atvejų studija, kurios tyrimo objektais buvo pasirinkti muziejus „Alka“ ir Raseiniuose pastatytas paminklas „Žemaitis“.

Remiantis atliktomis atvejų studijomis teigiama, kad būta kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Tai lėmė žemaitišką tapatybę turinčio regioninio elito atstovų suvokimas, kad žemaitiška tapatybė negalima be ją patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Pripažinta, kad regioninei Žemaitijos atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos įkūnytų Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis padėtų palaikyti ir įtvirtinti žemaitišką tapatybę. Žemaičių atminties kultūros formavimosi procesą liudija šios kultūros apraiškos viešojoje erdvėje – paminklai. Tokią raišką patvirtina Raseiniuose pastatytas paminklas „Žemaitis“. Šis paminklas per nuasmeniną žemaičių valstiečio vaizdinį perteikė istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę, o žemaičiai buvo aktyvūs šio istorinio proceso dalyviai. Paminklas vienu metu pasakojo ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir Žemaitijos ir žemaičių vaidmenį šioje istorijoje. Jis gali būti pavyzdys, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra formuojasi veikiamą nacionalinės atminties kultūros.

Dangiras Mačiulis

Expression of Regional Memory in Lithuania in 1918–1940: Two Cases of Samogitia

S u m m a r y

Keywords: *regional memory, Samogitia, Samogitian memory culture, Samogitian museum “Alka”, Vincas Grybas.*

In Lithuania in 1918–1940 it is possible to state the aspirations to strengthen the Samogitian region and the Samogitian identity. The strengthening of the Samogitian identity had to be accompanied by the creation of a Samogitia/Samogitian regional memory culture. The article seeks to answer the questions: whether there have been targeted efforts to form a regional Samogitia/Samogitian memory culture and what signs confirm these processes in the public space. In search of answers to these questions, two case studies were carried out, the objects of which were selected: the Samogitian museum “Alka” and the monument “Žemaitis” built in Raseiniai.

Based on the case studies, it is stated that there were purposeful efforts to form a regional Samogitia/Samogitian memory culture. This was due to the perception of the representatives of the regional elite with a Samogitian identity that Samogitian identity is not possible without a culture of memory that confirms and supports it. It is recognized that the regional memory culture of Samogitia needs institutions representing it, for example, a museum, whose expositions will embody the narrative of Samogitian history and it will help to maintain and establish Samogitian identity. The process of formation of Samogitian memory culture is witnessed by the manifestations of this culture with the help of monuments in public space. This expression is confirmed by the monument “Žemaitis” built in Raseiniai. This monument, with the help of a depersonalized Samogitian peasant image, presented a historical narrative about how in the 19th century during the national revival, the awakened nation restored the state of Lithuania through armed struggles and the Samogitians were active participants in this historical process. At the same time, the monument told the history of Lithuania in recent times and the role of Samogitia/Samogitians in this history. It can be as an example of how regional and national historical narratives intertwine and how a regional memory culture is formed under the influence of a national memory culture.

D a n g i r a s M A Č I U L I S

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5

LT-01108 Vilnius

[dangirasmaciulis@yahoo.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 15 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.

Received 15 November 2020, accepted 20 November 2020.